

refleksji nad najnowszymi dziejami Pomorza, a dotyczący wielokulturowości mieszkańców Pomorza, roli ludności rodzimej w kształtowaniu nowej społeczności, polityki władz polskich wobec Niemców na Pomorzu Zachodnim (m.in. problem wyjazdów ludności niemieckiej z Pomorza w latach 1945 - 1959), problematyki najnowszych losów Kaszubów, czy wreszcie poświęcony problemom przesiedleńców z Kresów Północno-Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej oraz Ukraińców, wysiedlonych na Ziemię Zachodnią i Północną Polski w ramach akcji „Wisła” oraz ich integracji z pozostałą ludnością Pomorza Zachodniego.

Już samo wymienienie problematyki tomu wskazuje na jego zasadnicze znaczenie w piśmiennictwie polskim, dotyczącym procesów integracji i dezintegracji na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Odtąd każdy autor, który będzie chciał zająć się problemami poruszonymi w tomie, musi się odnieść do wyników badań opublikowanych przez badaczy, określić swój do nich stosunek. Przy czym należy dodać, że wszystkie artykuły są bardzo dobrze przygotowane metodologicznie, zaopatrzone w obszerną literaturę przedmiotu. Niewątpliwa to zasługa organizatorów konferencji oraz redaktora tomu, Andrzeja Saksona, który zadbał o logiczny układ całości.

Nie sposób odnieść się krytycznie do treści omawianego tomu: praktycznie należałoby omówić każdy materiał, przedstawiony przez poszczególnych autorów. Szczególnie bliskie mi są te opracowania, które dotyczą współczesności i są omawiane z socjologicznego punktu widzenia. Dotyczy to wymienionego już studium A. Saksona, opracowania M. Latoszka (*Wielokulturowość mieszkańców Pomorza na tle procesów przemian społecznych (1945 - 1995)*), trzech wystąpień omawiających sytuację Kaszubów bytowskich (Jadwigi Kucharskiej *Identyfikacja ludności kaszubskiej z „małą ojczyzną” w warunkach zróżnicowania kulturowego na przykładzie Ziemi Bytowskiej*, Stanisława Literskiego *Rola małżeństw mieszanych w procesie integracji społecznej w latach 1945 - 1965 na przykładzie powiatu bytowskiego* oraz Karoliny Literskiej *Migracje Kaszubów bytowskich do RFN w latach 1971 - 1975*). Wprawdzie u Latoszka brak mi bliższego określenia, co rozumie przez pojęcie „etniczno-narodowościowy” i nie bardzo zgadzam się z takim połączeniem w tym kontekście, w jakim ujmuje je autor (w stosunku do Kaszubów, moim zdaniem, bardziej właściwe byłoby używanie określenia „regionalny”, bowiem określenie „etniczno-narodowościowy” w tym kontekście jest synonimem), zaś u J. Kucharskiej nie podoba mi się zakończenie artykułu i rola, jaką przypisuje Zrzeszeniu Kaszubsko-Pomorskiemu, utrzymującemu „tradycjonalizm etniczny” – są to jednakże problemy na osobną dyskusję (szkoda, że J. Kucharska odeszła od nas i nie ustosunkuje się ani do moich uwag, ani nie przekaże nam już niczego ze swoich doświadczeń).

Nie rozumiałem też przesłania, jakie chciał przekazać w swoim eseju G. Labuda, dopóki nie doczytałem do końca jego tekstu: zamieszczone, zamiast podsumowania, słowa Miłosza z eseju *O rubryce „narodowość”* aż nadto przesłanie to unaocniły, dlatego zakończę moje uwagi o omawianej książce fragmentem tego cytatu, bowiem słowa Miłosza, jak chce G. Labuda, stanowiły motto dla całej konferencji: „Nie jest trudno, zamiast mozolnie odtwarzać minioną rzeczywistość, wznosić na jej miejscu piękne budowle mitologii narodowej. Ta mitologia pomaga doraźnie, zacierając zdarzenia wstydlive, pomagając narodowej dumie, na dłuższą metę jednak przynosi ogromne szkody, bo samowmówienie i samopochwały nie zastąpią trzeźwej oceny faktów”.

Omawiany tom nie zaciera „zdarzeń wstydlivych”, lecz zawiera „trzeźwą ocenę faktów”.

Kazimierz Sopuch

ANNA SZYFER: *Warmiacy. Studium tożsamości*. Wydawnictwo SAWW. Poznań 1996, 244 ss.

Losom ludności rodzimej żyjącej na Ziemiach Zachodnich i Północnych Polski poświęcono w ostatnich latach wiele interesujących prac o charakterze historycznym, socjologicznym,

politologicznym i etnologicznym. W ten ostatni nurt zainteresowań badawczych wpisuje się najnowsza książka Anny Szyfer z Instytutu Etnologii UAM w Poznaniu, zatytułowana *Warmiacy. Studium tożsamości*. Autorka od wielu lat prowadzi badania z pogranicza etnologii, socjologii i historii, które uwieńczone zostały wieloma interesującymi pracami dotyczącymi ludności warmińskiej. Na szczególną uwagę zasługuje opracowanie pt. *Zwyczaj, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków* (II wydanie, Olsztyn 1975).

W ostatnio opublikowanej pracy o Warmiakach autorka koncentruje swoją uwagę na problematyce tożsamości kulturowej, regionalnej i narodowej, stawiając następujące pytania badawcze: „Kim więc są Warmiacy? Jak historycznie kształtował się ten zbiór mieszkańców obszaru nazywanego Warmią?” (s. 10).

W podrozdziale zatytułowanym: *Warmiacy – próba przyporządkowania do kategorii społecznej* znajdujemy interesujące rozważania na temat „etnicznej niejednorodności mieszkańców Warmii, a ściślej tej jej części, którą określamy jako Polską Warmię” (s. 10). Cechą charakterystyczną tej społeczności jest amalgamat (w skład którego wchodzi dwie-trzy różne grupy etniczne, których zderzenie nastąpiło wskutek migracji, najczęściej na terenie pogranicza) trzech różnych etnik: staropruskiej (pruskiej), polskiej i niemieckiej. Zdaniem autorki „najważniejsze wydaje się tu kolejne nakładanie trzech różnych pod względem pochodzenia terytorialnego etnik, grup współżyjących następnie przez wieki ze sobą i dzielących historyczne losy” (s. 11).

Charakterystyczną cechą tego procesu jest stopniowy zanik społeczności staropruskiej (pruskiej), która w toku wydarzeń dziejowych, wtopiła się bądź to w społeczność o polskim rodowodzie, która dominowała na obszarze południowej Warmii, bądź też w niemiecką, dominującą na północy Warmii. Na tym tle kształtowała się społeczność polskich i niemieckich Warmiaków, którzy na przestrzeni wieków stworzyli własne poczucie tożsamości kulturowej.

A. Szyfer koncentruje swą uwagę na mieszkańcach „polskiej Warmii” analizując kwestie dotyczące poczucia jej „inności”. Autorka zauważa, iż „są oni inni od otaczających ich od północy Niemców, inni od graniczących z nimi od południa i wschodu Mazurów (mimo zbieżności w początkowym okresie osiedlania się, a potem przeżywania tych samych losów), inni wreszcie też od mieszkańców centralnych regionów Polski – Mazowsza czy Ziemi Chełmińsko-Dobrzyńskiej, z których duża część się wywodzi” (s. 17).

Problem „innego”, „swojskiego” czy specyficznego poczucia tożsamości kulturowo-etnicznej analizuje autorka na trzech wzajemnie się warunkujących i przeplatających poziomach:
– obiektywnym, według cech kulturowych i języka, a szczególnie na ich wyróżnikach;
– subiektywnym, czyli uwzględnieniu samoidentyfikacji, a więc procesu psychologicznego;
– natalnym, według miejsca urodzenia i pochodzenia, ale też mitów i tradycji.

Tworzywa do analiz dostarczyły A. Szyfer liczne prace historyczne, opracowania źródłowe, pamiętniki oraz własne badania terenowe, bazujące m.in. na wieloletniej obserwacji uczestniczącej prowadzonej w warmińskiej wsi Woryty.

Obszerną część pracy [rozdział zatytułowany *Charakterystyka omawianej zbiorowości (od XIV w. do II wojny światowej)*] zajmują rozważania o charakterze historycznym. Autorka analizuje stosunki polityczne i ludnościowe, prawa osadnicze i stosunki społeczne, migracje sezonowe, ruch polski w XIX i XX w. oraz kulturę ludową „polskiej ludności rodzimej” tj. kulturę materialną, duchową i społeczną oraz wpływy interetniczne (ss. 40-135).

W kolejnej części pracy (rozdział pt. *Warmiacy – inni – dlaczego? Czyli odpowiedzi na tezy i pytania badawcze*) A. Szyfer charakteryzuje różne rodzaje tożsamości ludności warmińskiej, tzn. tożsamość: etniczną, polską, niemiecką, regionalną i kulturową. Analiza ta opiera się na wspomnieniach i relacjach, które są obficie cytowane (ogółem 99 obszernych cytatów zawartych na str. 160-206).

Opracowanie to, mające charakter materiałowy, dotyczy głównie przełomu XIX i XX w. Autorka kończy swe rozważania na okresie przed wybuchem II wojny światowej, zapowiadając jednocześnie wydanie nowej pracy, która dotyczyłaby lat 1939-1945 oraz okresu powojennego, kiedy to Warmia włączona została ponownie w skład państwa polskiego.

A. Szyfer stwierdza, iż obecnie możemy mówić „o tożsamości etnicznej i jest to już kategoria historyczna, tożsamości narodowej: polskiej i niemieckiej (do końca XIX w.) i wreszcie o tożsamości regionalnej – warmińskiej. Ta ostatnia pełni funkcję quasi-narodową” (s. 5). Natomiast w podsumowaniu pracy zauważa, że „uzyskany w efekcie analiz obraz bardzo zróżnicowanej opcji tożsamościowej – oscylującej w latach trzydziestych naszego wieku w kierunku »niemieckości«, bądź tożsamości regionalnej, nie zawsze wskazującej na więź z terenem, a często będącej »unikamiem« od konkretnej opcji, prowadzi do zrozumienia procesów tożsamości współczesnej, zintensyfikowanych specyficznymi cechami po II wojnie światowej” (s. 214).

W skład pracy wchodzi bibliografia (ograniczająca się w zasadzie do literatury polskojęzycznej) oraz aneks, w którym pomieszczone są dokumenty dotyczące „lokalizacji osadników na Warmii południowej” (za Wojciechem Kętrzyńskim), wykaz polskich organizacji, towarzystw i szkół na Warmii w latach 1937-1939 wg sprawozdań *Bund Deutscher Osten (BDO)* oraz ocena sytuacji narodowościowej w parafiach rzymsko-katolickich na Warmii w 1938 r. – także wg sprawozdań *BDO* (oba dokumenty cytowane za Pawłem Sową) – str. 229-242. Uzupełnieniem pracy są 23 fotografie ukazujące wiejski krajobraz kulturowy Warmii oraz wytwory kultury materialnej tego regionu. Pod pierwszą ilustracją wkraść się błąd literowy – winno być Gietrzwałd a nie Gierzwałd, który leży poza historycznym obszarem Warmii.

Praca A. Szyfer stanowi interesującą pozycję dla wszystkich tych, którzy interesują się losami niewielkiej społeczności warmińskiej.

Andrzej Sakson

ZBIGNIEW DWORECKI: *Poznań i poznaniacy w latach Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*. Wyd. Media Rodzina of Poznań, Poznań 1994, 523 ss., ilustracje.

Dzieje międzywojennego Poznania nie doczekały się dotychczas monograficznego opracowania. Problematyka ta skrótkowo została omówiona jedynie w popularnonaukowych syntezach dziejów Grodu Przemysława pod redakcją Gottholda Rhodego¹ i Jerzego Topolskiego². Niektóre aspekty dziejów miasta poruszono także w trzytomowej publikacji pt. *Dziesięć wieków Poznania*³ oraz w licznych przyczynkach, relacjach i wspomnieniach (*vide* ss. 489-501).

Nakładem „Media Rodzina of Poznań” do rąk czytelników dotarło pierwsze naukowe opracowanie dziejów Poznania w latach 1918-1939, będące efektem wieloletnich kwerend archiwalnych, prasowych i bibliotecznych, przeprowadzonych przez Zbigniewa Dworeckiego – badacza dziejów Wielkopolski i Pomorza (a z jego licznych prac najwyższe zostało ocenione dzieło z 1981 r. pt. *Problem niemiecki w świadomości narodowo-politycznej społeczeństwa polskiego województw zachodnich Rzeczypospolitej 1922-1939*). Autor ukazał dogłębnie i w szerokim kontekście zjawisk społecznych, politycznych i ekonomicznych życie mieszkańców nadwarciańskiego grodu.

Omawiana publikacja składa się ze wstępu i zakończenia oraz z sześciu problemowych rozdziałów ukazujących dzieje miasta u progu niepodległości (rozd. I), jego rozwój przestrzenny i zabudowę (rozd. II), zagadnienia demograficzne i narodowościowe (rozd. III), życie gospodarcze

¹ G. Rhode, *Geschichte der Stadt Posen*. Neuendettelsau 1953.

² J. Topolski, *Poznań. Zarys dziejów*. Poznań 1973.

³ *Dziesięć wieków Poznania*. T. I-III, Poznań 1956.